

УДК 2 – 475: 130.122: [314.1]

ОЛЕНА КОЛЕСНИК

(Полтава)

**ПРОПОВІДНИЦТВО ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ
ДУХОВНОГО ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПИСУ
«ПОЛТАВСЬКІ ЄПАРХІАЛЬНІ ВІДОМОСТІ»)**

У статті обґрунтовано вплив проповідництва як одного з провідних чинників збереження духовного здоров'я суспільства. На основі історичного аналізу доведено взаємообумовлений зв'язок духовності як релігійного поняття з духовним здоров'ям населення. Визначено ключові форми впливу церковних проповідників на особистість.

Ключові слова: проповідництво, духовність, духовне здоров'я, духовна культура, система виховання.

Долучення найширших кіл населення до християнської віри і церковного життя вимагало від церкви гнучких форм впливу на громадськість. Найхарактернішою і найвпливовішою з церковних виховних заходів ставала проповідь. Повчання як самобутній духовний публіцистичний жанр сприяло розвитку богословської думки, поширенню християнського вчення, збагаченню духовності. Проповіді мали значення і в духовному, і ужитковому плані, ставали в нагоді священикам насамперед у їхній практичній діяльності – збереженні духовно-

го здоров'я населення. За висловом одного з діячів II половини XIX ст. М. Думитрашка, «проповідь народная – это дело вообще не легкое; но по местамъ появляются такіе счастливые и талантливые люди, которымъ удается победить эту трудность и которыхъ поученія имеютъ чрезвычайное вліяніе на народъ» [1, с. 5].

Духовна спадщина проповідників перетворюється на предмет висвітлення на сторінках видань релігійної періодики, зокрема й «Полтавських єпархіальних відомостей». Обґрунтовуючи мотивацію публікацій подібного роду, в одному з номерів часопису зазначалося: «Между темъ кругъ действия такіхъ поученій естественно ограничивается пределами прихода проповедника и оне редко сообщаются даже соседнимъ местностямъ. Отсюда естественно возникаетъ потребность въ такомъ изданіи, какъ предпринятое нами, где бы подобныя замечательныя пастырскія наставленія, отличающіяся особенною ясностію мысли, назидательностію і простотою изложенія, делались общимъ достояніемъ» [1, с. 5].

Ми поставили собі за мету дослідити церковне проповідництво як ефективний засіб збереження духовного здоров'я населення. Така мета реалізується через низку завдань: подати загальну характеристику церковних проповідей; виявити їх особливості на основі аналізу текстів; з'ясувати основну тематику; визначити завдання та спрямованість проповідей.

Серед дослідників, які вивчали церковне проповідництво як самотутній духовний жанр та його значення для збереження духовного здоров'я населення, варто назвати В.О.Денисенка [2], А.А. Бойко [3], С.О. Гладкого [4] та інших. Але аналіз проповідництва у вказаному контексті нині залишається малодослідженим.

Часопис «Полтавські єпархіальні відомості» засвідчує багатогранність проповідницьких форм, які відповідали різноманітним запитам єпархіального життя. Журнал дотримувався певної тенденції: подавати проповіді та бесіди без зайвого ускладнення, доступними загалу.

Для чіткішого уявлення про характер церковних проповідей подаємо приклад кількох варіативних груп. Так, «Поученіе въ день Благовещенія Пресвятой Богородицы» священника Георгія Богацького починається із пояснення значення свята. Повідомляється, що саме в цей день Пресвята Діва Марія була сповіщена Архангелом Гавриїлом радісною звісткою про народження від Неї Сина Божого, Спасителя світу [5, с. 503-504]. Далі проповідь знайомить слухачів з історією життя Пресвятої Діви, повідомляє як відбулося Благовіщення Діви Марії та дає пояснення чому саме Вона була обрана Богом.

У повчанні священник основну увагу приділяє вихованню дівчат. Занепокоєння викликала недостатня увага до читання Священного Писання. Школа в цьому не звинувачувалася, зазначалося, що вона намагається виховувати глибоку повагу до Євангелія, адже в школі щоденно читається та пояснюється Слово Боже, вказується на велику його користь. А сім'я нерідко словом та прикладом все руйнує. Критиці підлягало захоплення читанням творів вільнодумних авторів, пропаганда ними негативних рис: невіра, дешевий лібералізм, неповага до батьків і старших, неповага до влади. Батьки повинні навіювати своїм дочкам, що скромність є для них найкращою прикрасою. Автор повчання рекомендував брати урок практичного життя. Дівчата повинні старанно

займатися рукодільною працею і не вважати її принизливою, тоді не будуть загрозувати їм життєві негаразди, не буде потреби ступати на порочний шлях [5, с. 504-508]. Закінчується повчання побажанням дівчатам-християнкам наслідувати Діву Марію з метою отримання благодаті Божої.

Уміння донести свої думки до читачів, дискутувати, будувати промови, проповіді та виступи, користуючись засобами класичного ораторського мистецтва, допомагали церковним служителям бути неперевершеними полемістами та публіцистами, володіти аудиторією, впливати на неї. Дискусії і полеміки проходили у спокійному тоні, відчувалася повага до опонентів, їх поглядів, думок і переконань. На користь цієї тези свідчить довіра читачів, які зверталися за порадою, допомогою, вказівкою. Цей аспект був і залишається однією із основних ознак релігійної преси, яка у всі часи покликана формувати світогляд своєї аудиторії, захищати духовне здоров'я населення.

Щодо змісту, чільне місце у церковних проповідях займали проблеми моралі, формування особистості та суспільства у рамках православної етики.

На сторінках часопису утверджувалася одна із центральних ідей православ'я – неможливість існування моральності без релігії, тобто релігія розглядалася не лише як унікальний спосіб пізнання світу, а як, передусім, запорука моральності, добродійного життя, прагнення до високих ідеалів тощо.

Автори церковних проповідей розглядали усі світоглядні і навіть побутові питання життя суспільства з позиції християнських ціннісних орієнтацій. Взірцем моральної особистості, природно, був Ісус Христос; і у вирішенні усіх етичних питань церковники керувалися його другою заповіддю: «Возлюби ближнього твого, як самого себе».

Центральною для вирішення багатьох питань, актуальних для тогочасного суспільства була проблема сенсу життя. Те, що людина у розумінні сенсу життя повинна послуговуватися вищими духовними інтересами, доводили релігійні діячі – священнослужителі, ченці, пустельники, про що у церковному виданні розповідалося в емоційному тоні. Приклади з їх біографій наводилися як могутній виховний засіб для забезпечення духовного здоров'я населення.

Церковні проповіді ніколи не обмежувалися констатацією фактів при розгляді найважливіших етичних питань, а також не захоплювалися абстрактними роздумами, відірваними від реалій, їх зміст був чітким, вивіреним, продуманим й аргументованим. Позиція священнослужителя висвітлювалася прямолинійно й однопланово. У тій ролі, яку церква взяла на себе, ролі вихователя та наставника, така позиція була доречною.

Тематика проповідей була різноманітною, але усі вони без винятку розглядали проблему в історичному ракурсі, неодмінно коментуючи її з позицій православ'я; торкалися соціальних наслідків подій та явищ життя, намагалися прогнозувати їх розвиток.

Церковна проповідь закріплювала у свідомості аудиторії думку про те, що зовнішня форма поведінки є проявом змісту внутрішнього стану особистості, і приховані процеси суспільного життя знаходять своє вираження у поведінці. Тому на сторінках часопису велася боротьба проти деяких негативних явищ, що загрозували духовному здоров'ю населення, зокрема пияцтва: «Одни кричатъ, скачутъ сюда и туда, какъ сумасшедшіе, бесноватые, бродятъ и безчисленныя гнусности делаютъ; другихъ, какъ мертвыхъ, тела изъ шинковъ

выносятся; иные по дорогамъ избитые запенившись валяются безъ ума и чувствъ; очи имуть и не видятъ, уши имуть и не слышатъ, уста имуть и не возгласятъ; чувственные они глухы и немы, ниже со скотами могутъ сравниться» [6, с. 95].

У церковних проповідях порушувалися проблеми зневіри людей. Зокрема зазначалося: народні святині – Бог, віра, правда, сім'я, – все це відкрито піддається знеславленню та осміянню, руйнуються засади церковної культури, спостерігається байдуже ставлення до вчення божественного. У Храмі Божому слово проповіді нерідко слухається із розсіяністю, у навчальних закладах Закон Божий вважається дисципліною другорядною, удома переважно займаються і захоплюються читанням світських книг, забуваючи при цьому про священні.

Проповіді засуджували життя населення сповнене безкінечними судами, пересудами, погрозами, всілякими нечестивими слухами: «Языкъ въ обыденной мірской жизни людей сталъ неудержимымъ зломъ, исполне яда смертоносного, поражающаго, убивающаго, позорящаго, осуждающаго ближняго, брата и всякого человека» [7, с. 2230].

Серед гріхів визначався гріх маловір'я і холодності до істин Євангельських та Заповідей Божих. Інший великий гріх – гординя, за якої люди дивляться на інших лише як на засіб для досягнення власного благополуччя. Зазначалося, що це породжує замкнутість, а остання призводить до того, що люди не соромляться гріха, розбещеності, а соромляться любові братської і взагалі всілякої відвертості, простоти.

Церковні проповіді надавали велику увагу регулятивній функції сім'ї. Авторитет Церкви і держави проектувався на батьківський, підкріплюючи один одного. Так складалася певна система виховання, основними ланками якої були сім'я та Церква; і саме на сторінках часопису наполегливо пропагувалася дана система як найдосконаліша.

Тогочасні сім'ї характеризувалися глибоким внутрішнім розладом, кожен член якої жив особистими інтересами, думками і почуттями, часто між чоловіком та жінкою не було навіть внутрішньої згоди, батьки не цікавилися інтересами і бажаннями дітей [8, с. 945-946].

На шпальтах церковного часопису важливе місце відведено «жіночому питанню». У повсякденному житті, вихованні дітей, ставленні до людей жінки повинні орієнтуватися на Божу Матір – втілення морального ідеалу християнства. «Жіноче питання» тісно пов'язувалося з проблемою шлюбних розлучень, яка на той час хвилювала громадську думку. Природно, що Церква в цьому питанні стояла на консервативних позиціях: моральна і релігійна свідомість у будь-якому суспільстві мають бути тим стабілізуючим фактором, який допомагає суспільству зберегти його духовні орієнтири та покращити духовне здоров'я населення.

Церква відводила сім'ї велику роль у християнському вихованні дитини, підкреслюючи, що саме мати може ефективно впливати на формування православних засад власним прикладом дотримання релігійних норм і сприяти розвитку чеснот із раннього віку.

Окремий корпус церковних проповідей було спрямовано на проблему виховання дітей, стверджуючи, що релігія є школою моралі, засвоєння якої має

відбуватися шляхом відвідування церкви та вивчення релігійної літератури. Засвоєння дитиною православних принципів вважалося необхідним не лише для формування релігійного світосприймання, але й для створення загально-людських принципів характеру поведінки особистості.

Рекомендувалося нав'ювати дітям любов і послух до старших, покору серед рівних, співчуття до хворих та нещасних. Засуджувалися факти, коли батьки навчали дітей страху Божому лише на словах, а справами не підтверджували свого вчення. Церква не визнавала нерівного відношення до дітей, коли улюбленим прощали усі недоліки, а в нелюбимих іноді не подобалося і хороше: тоді між дітьми виникає взаємна ворожнеча і ненависть, погрози не діють, покарання озлоблює [9, с. 62].

У публікаціях часопису засуджувалися поетизація «вільного кохання», «статеві теократизація», культ плоті, свідоме руйнування традиційного світосприйняття тощо. Дані проповіді містять емоційні «звинувачення» у спробах будь-яким способом розбещити молодь, що є беззаперечною загрозою духовному здоров'ю населення. Серед тогочасного суспільства мало місце розповсюдження літератури, яка майже нічого не містила про життя християнське.

Засуджувалися нічні зібрання молоді. Адже молодь легковажна, не завжди керується здоровим глуздом, не має твердих релігійних переконань. Тим більше, що зібрання зазвичай проводилися напередодні святкових або недільних днів, не припинялися і в пости.

Критиці піддавалися народні розваги і театри, які відкривалися на великі свята, чим відволікали населення від відвідання храмів.

Публікації часопису засвідчують складність церковного проповідництва, що особливо було актуальним на початку ХХ ст. Завдання збереження православної традиції у несприятливих для неї соціальних умовах вимагало від духовенства натхненної та глибокої за змістом церковної проповіді. Наприклад, серед населення була поширеною звичка залишати храм у той момент, коли проповідник сходить на кафедру або вести в цей час світські бесіди. Аналізуючи зневажливе ставлення населення, невідомий автор публікації «Что же еще нужно?» приходять до висновку, що в цьому винні самі проповідники. Вони «... убили інтерес к церковной проповеди» [10, с. 1010].

Священики, аналізуючи у своїх публікаціях причини цього явища, вказували на нежиттєвість (формальність, офіційність) більшості проповідей, на погану організацію проповідницької справи (відсутність логічного зв'язку з попередніми проповідями та зі змістом богослужіння; випадковість складу слухачів у міських церквах і т. ін.).

Нежиттєвість проповіді зумовлена системою її підготовки, яка полягала в тому, що складався річний розклад проповідей і кожного священика повідомляли про назначений день. По мірі наближення він збирав усі збірники проповідей, які в нього були, усі рукописи попередніх років, і починалось її «складання», пов'язуючи частини цитатами із Священного Письма і додаючи ілюстрації із «життя святих». У більшості випадків повчання не проговорювалося, а монотонно читалося із зошита [10, с. 1010].

Вирішення цієї проблеми було запропоновано через залучення до проголошення проповіді найкращих священнослужителів єпархії, які складно вміють говорити без зошита та викладачів духовних навчальних закладів. Їх

тематика повинна обиратися добровільно [10, с. 1012]. Іншою важливою умовою є пізнання та проникнення духом вчення Христа, виховання духовності священиків, розвиток їх здібностей. Не менш важливою умовою сили і життєздатності пасторського слова визнавалося необхідне знання настрою та «психіки» аудиторії, її духовних запитів і потреб [11, с. 609].

Лише за умови виконання зазначених вимог проповідник спроможний виконати задачу виховання населення в душі християнського життя за допомогою слова, коли воно буде дієвим, авторитетним, життєздатним.

Підсумовуючи зазначимо, що висвітлення на сторінках часопису «Полтавські єпархіальні відомості» церковного проповідництва як важливого елементу духовного життя розкриває нові, малодосліджені сторінки історії Російської Православної Церкви, дає можливість ознайомитися з недостатньо вивченою духовною спадщиною нашого народу, яка також стає об'єктом наукового вивчення.

Тематика проповідей була різноманітною, але всі вони без винятку розглядали проблему в хронологічно-історичному дискурсі, неодмінно коментуючи її з позицій православ'я. Часопис «Полтавські єпархіальні відомості» пропагував і закріплював у свідомості аудиторії сформовану Церквою етичну модель життя. Вміло користуючись емоційною і раціональною аргументацією, глибоким знанням психології народу й особистості, спираючись на історично сформовані моральні принципи та ціннісні орієнтації, Церква формувала громадську думку аудиторії, зберігаючи духовне здоров'я населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Думитрашко Н. О задачахъ и значеніи епархиальныхъ ведомостей / Н. Думитрашко // Полтавские епархиальные ведомости (далі ПЕВ). – 1863. – № 1. – С. 3 - 12.
2. Денисенко В.А. Часопис «Киевские епархиальные ведомости» в історії національно-духовного життя України (1861-1918 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.А. Денисенко / Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. Рукопис. – К., 2004. – 222 с.
3. Бойко А.А. Преса православної церкви в Україні кінця ХІХ - початку ХХ століття: тематика і проблематика: дис... д-ра філол. наук: 10.01.08 / А.А. Бойко / Дніпропетровський національний ун-т. Рукопис. – Дніпропетровськ, 2002. – 398.
4. Гладкий С.О. Культурницька діяльність парафіяльного духовенства православних єпархій України на початку ХХ століття / С.О. Гладкий. – Запоріжжя, 1997. – 49 с.
5. Богацький Г. Поученіє въ день Благовещенія Пресвятой Богородицы / Г. Богацький // ПЕВ. – 1902. – № 11. – С. 503 - 508.
6. Слово о пьянстве, Никифора Феотоки, Архієпископа Словенскаго и Херсонскаго, произнесенное въ Полтавской Сретенской церкви 1782 года, февраля 2 дня // ПЕВ. – 1863. – № 3. – С. 89 - 99.
7. Затворицкій П. Беседа въ праздникъ Введенія во храмъ Пресвятыя Богородицы / П. Затворицкій // ПЕВ. – 1883. – № 3. – С. 2229 - 2232.
8. Четвериковъ С. Какъ сообща служить Богу въ своей семье? / С. Четвериковъ // ПЕВ. – 1908. – № 24. – С. 945 - 950.
9. Гончаровъ В. Поученіє въ день Введенія во храмъ Пресвятой Богородицы / В. Гончаровъ // ПЕВ. – 1907. – № 2. – С. 61 - 65.
10. Что же еще нужно? // ПЕВ. – 1915. – № 12. – С. 1008 - 1012.
11. Власенко Д. Къ вопросу объ оживленіи церковной проповеди / Д. Власенко // ПЕВ. – 1915. – № 12. – С. 608 - 612.

OLENA KOLESNYK

PREACHING AS MEANS OF PEOPLE'S SPIRITUAL HEALTH PRESERVATION
(ON THE MATERIALS TIME DESKRIPTION POLTAVA'S DIOCESE REGISTERS)

The publication is dedicated to an interesting and less researched topic – an influence of church preaching on people's spiritual health (on the materials time deskription Poltava's Diocese Registers).

In this article the author sets the aim to research the church preaching as means of people's spiritual health preservation. This aim is reached through the row of tasks: to give the main characteristics of church preaching, to evaluate its peculiarities via texts analysis, to get to know the main topics, to define the tasks and direction of preaching.

This article represents the analysis of historiography on the given topic, and there is the conclusion that it was researched fragmentary. Sources data of the given article is representative authentic and completely enough to complete the aim set. The most valuable are the documents from archive which let us highlight earlier unknown aspects of the topic.

In the publication the author gives the example of several variable groups of church preaching and their different features. It is marked that the main place in materials which are analysed is taken by the problems of morality, formation of personality and society in the bounds of orthodox ethics. Particular attention is paid to the upbringing of young ladies and the reading of freethinking authors' books is criticized and their promotion of bad features: disbelief, cheap liberalism, disgrace of adults and parents, which is the threat of healthy spiritual personality development.

It is observed in the article that churches preaching was never just giving the facts while speaking about the main ethical questions and not abstract speculations separated from realities. Their plot was always clear, revised, thought-out and argumentative. The thought of the priest was always direct and with one meaning. In that role which church took on it and in particular of tutor and mentor such attitude was appropriate.

It is noticed that preach fixed in the consciousness of people that thought that external form of behavior is the display of inner condition of the personality and that hidden processes in society find their expression in behavior. That is why on the pages of magazine was held the fight against negative events which threat the spiritual health of personality and in particular alcohol drinking.

In preaching it was systematically noted that moral and religious consciousness in every society must be the factor of stabilization which helps the society to keep its spiritual benchmarks and improve the spiritual health of people.

In conclusion it is said that church preaching as an important element of spiritual life has not enough studied spiritual heritage of our nation which is also an object of scientific research. Despite the difference of preaching topics all of them without exception looked at the problem in chronological-historical discourse by all means commenting it from the views of orthodox religion. Skillfully using emotional and rational argumentation, deep knowledge of psychology of a nation and a personality, basing on historically formed moral principles and values preachers successfully created social views of the community at the same time enriching the spiritual health of people.

Keywords: *preaching, spirituality, spiritual health, moral (spiritual) culture, upbringing system.*

Одержано 16.02.2017 р.